

Az új pszichoaktív szerhasználat kérdése kapcsolathálózati megközelítésben

Novel psychoactive substance use and network-based social work

B. ERDŐS MÁRTA, KELEMEN GÁBOR, ROZGONYI RÓBERT, KÁRPÁTI TAMÁS,
BORDA VIKTÓRIA & VOJTEK ÉVA

Összefoglalás

A szerzők 24, bentlakásos intézményben kezelt új pszichoaktív szerhasználó önéletrajzi szövegének adatvezérelt, számítógéppel segített tartalomelemzését végezték el. A főbb eredmények alapján az abuzív kapcsolatok, a szerhasználati mintázatok több generációra kiterjednek, és családi problémaként értelmezhetőek. A szerhasználó életében megjelenő kontrollált kontrollvesztés és a használó/abuzív kapcsolatok úgy értelmezhetőek, mint a kora gyermekkortól tapasztalt mintázatok ismétlései. Eredményeink kiemelik a kapcsolathálózati szociális munka jelentőségét, a kapcsolati készségek fejlesztésének fontosságát.

Kulcsszavak: új pszichoaktív szerhasználók – narratív identitás – kapcsolathálózati szociális munka

Abstract

Authors have conducted a data-driven computer-aided content analysis of autobiographies of 24 persons with novel psychoactive substance use disorder, receiving treatment in a residential facility. Main results reflect abusive relations and substance use as a family problem affecting several generations. The controlled loss of control and using/abusing relations in the lives of the substance users are conceptualized as repetitions of the patterns experienced from early childhood. Results underline the importance of network-based social work; and of social-relational skills development.

Keywords: novel psychoactive substance users – narrative identity – network-based social work

Bevezető

Az elmúlt években mind az európai, mind a hazai kezelőintézmények szembesültek az új pszichoaktív szerek (ÚPSZ) egyre intenzívebb elterjedésével. A szerhasználat korábban kezdődött, és az alacsony árak, valamint az interneten keresztül történő terjesztésnek köszönhetően szegregált vidéki területeken is megjelent (Szécsi & Sík, 2016); sokakban azt a képzetet keltve, hogy ezt a speciális

szerhasználati problémát a szegénység és az egyéb rekreációs lehetőségek hiánya okozza. Többen azok közül, akik korábban a klasszikus szereket használták, áttértek ezekre az olcsóbb, nehezebben szankcionálható szerekre. (Rácz & Csák, 2014; Evans-Brown et al., 2015)

Az ÚPSZ-használat főbb kockázatait – hasonlóan a klasszikus kábítószeres excesszív használata során tapasztaltakhoz – a balesetek, egészségügyi problémák, bűncselekmények és a munka világába történő beilleszkedés nehézségei jelentik. (Hajnal, 2009) A kínálatcsökkentésre irányuló jogi korlátozás a szerek változékonysága miatt ellehetetlenült, ezért a szerhasználatra vonatkozó szabályozást is gyökeresen át kellett alakítani. Az egészségügyi ellátórendszernek azzal kellett szembesülnie, hogy az ÚPSZ-használat miatt kialakuló tünetek gyakran már a szerhasználat kezdetén súlyosabbak, gyakran kiszámíthatatlanok, valamint egyes esetekben magasabb az injektlás gyakorisága, ami a fertőző betegségek terjedésének nagyobb veszélyét vonja maga után. E szerek esetében nem ismertek a kései hatások; és a szerek gyakran ismeretlen összetétele miatt gyakoribb a túladagolás. (Rácz & Csák, 2014; Evans-Brown et al., 2015) A kezdetben több oldalról – a kezelőintézményekben, a bűnüldözésben, valamint a döntéshozók részéről – megtapasztalt kényszerű tehetetlenség, ezzel egy időben a szélsőséges média-válaszok, a kialakuló morális pánik aligha segítették elő a megfelelő intézményi válaszok kialakítását.

E szereket *egzotikusnak* (azaz: *idegennek*, „*kívülről jövőnek*”) tekintjük; a szerek maguk ugyanakkor a globalizált fogyasztói társadalom értékrendjét, mechanizmusait visszatükröző szuperproduktumai, amelyeknek eladhatóságát a kontrollált kontrollvesztés (Hayward, 2004) igénye, mint a 21. századra jellemző élménykereskedelem (Greenfield, 2009) egy sajátos formája biztosítja. Kutatások szerint az a kortárs- és fogyasztásorientált szabadidőstílus, amely – az egyre intenzívebb internetes játék melletti alternatívaként (Elekes, 2015) – kultúránkban dominánsnak tekinthető, megnöveli a veszélyeztetettséget. (Barabásné Kárpáti, 2010; Pikó, 2012) A terjesztők tevékenységük során a legális piacokon is korszerűnek, hatékonynak tekinthető marketing-stratégiákra támaszkodnak.

Mindezek után nem meglepő, hogy a figyelem fokozottan irányul a szerekre magukra; e figyelem jogos is, amennyiben a szerek összetételének, hatásmechanizmusának ismerete és a probléma volumenének megismerése az értő beavatkozás egyik első feltétele. A szociális munka perspektívájából azonban érdemes megvizsgálni az évtizedek óta folyó addiktológiai kutatások egy fontos területét, a kapcsolathálózatok jelentőségét is.

A kapcsolathálózati megközelítés

A kapcsolathálózati megközelítés átfogó elvként jelent meg a szociális, mentális és egészségügyi problémák kezelésében. (Udvardi, 2011) A kapcsolati háló-

elemzés elméleti és módszertani értelemben is egyre gazdagodva bukkan fel újra meg újra a társadalomtudományokban. (Barabási, 2011) A hagyományos szociológiai elméletekkel szemben itt egy hálózat elemeinek – ebben az esetben a társas hálózatban lévő személyeknek – a kapcsolatai kerülnek a fókuszba. Ebben a felfogásban a normák nem okai, hanem következményei a hálózatban elfoglalt helyzetnek, a kapcsolatoknak és a társas hatásoknak.

Művében Barabási is utal egy fontos előzményre: Granovetter (1973) elmélete a gyenge kapcsolatokról forradalmasította a kapcsolathálózati erőforrásokról való gondolkodásunkat. A kirekesztés és az inklúzió esélye attól is függ, miképpen alakulnak a személy erős és gyenge kapcsolatai. Az erős kapcsolatok kizárólagossága elszigeteltséghez, zártságához vezet. A gyenge, „áthidaló” (bridging) kapcsolatok hiányában nehezebb a hétköznapi problémák megoldása, mert a megoldásukhoz szükséges új információ és egyéb forrás nem, vagy csak nagyon nehezen érhető el; a kapcsolatok újjáalakítását, a kapcsolati problémák megoldását lehetővé tévő szociális tanulás forrásai is minimálisak. (Csermely, 2004) Egy hasonló, a társas hálózatokban elérhető forrásokra összpontosító elmélet az utóbbi évtizedben az addiktológia területén belül is népszerűvé vált: a *felépülési tőke* segítségével sikerült konceptualizálni a józanság laikus, ám központi jelentőségű fogalmát. (Laudet & White, 2008; B. Erdős et al., 2015) A felépülési tőkéhez a társas támogatás, a spiritualitás, a jelentésteliség, a vallásosság és a 12-lépéses közösségekbe történő bevonódás tartozik. (Laudet & White, 2008)

Korábbi kutatásokból ismert, hogy a szerhasználók társas hálózatának megváltozása determinálja a szerhasználat változásait. (Van Hout & Bingham 2012, cit. Rácz & Csák, 2014; Márványkövi et al., 2013; Pikó, 2012) A hálózatokban (pl. család, kortárscsoport) elnyert társas megerősítés facilitálhatja a droghasználatot, a szerváltást; a józan közösségek pedig a felépülést. (Kelemen & B. Erdős, 2004; B. Erdős et al., 2015) Összességében, a kapcsolati hálózatnak döntő jelentősége van abban, hogy miképpen alakulnak egy személy szerhasználati szokásai: absztinens-e a tudatmódosító szerek vonatkozásában, ha nem, milyen szereket használ, mikor kezdi meg ezek használatát, a szerhasználat milyen szituációkhoz kötődik, és milyen célokkal történik. A személyes vélekedések, attitűdök, a csoportnormákhoz való alkalmazkodás kérdése a szerhasználat és a felépülés döntő kérdése. A kapcsolathálózat az azonosulások intenzitását, irányát, minőségét szabja meg, és a viselkedés társas megerősítésének forrását jelenti. Döntő hatása van a családi szocializációnak és a kortárs-hatásoknak; kedvezőtlen esetekben a diszfunkcionális családi hatásokból eredő problémákat ez utóbbiak tovább mélyítik. (Márványkövi, Rácz & Németh, 2013; Pikó, 2012; Elekes és mtsai., 2015) A vizsgálatban szereplő személyek esetében a korosztályra jellemző kapcsolatok a család, a kortárscsoport/baráti kör, az iskolai közösség és a munkahelyi közösség. (Barabásné Kárpáti, 2010) Emellett jelen van a specifikusan a szerhasználatához kötődő kapcsolatrendszer: a

szerhasználó társak, dealerek, és a folyamatba előbb-utóbb belépő hivatásosok: a segítők és a bűnüldözés, büntetésvégrehajtás szakemberei.

Narratív identitás és kapcsolathálózat

Az identitás „értékek, attitűdök, emlékek, meggyőződések, törekvések, reflexiók összessége, amelyek egyedileg jellemzőek a személyre” (Hogard, 2014, p. 2) Az identitás alakulása a kapcsolathálózat és a környezet függvénye. Az identitás az, ahogyan személy önmagát, saját szelfjét látja, konstruálja; időbeni kontinuitását a *jelen* történéseinek, tapasztalatainak alapján a személyes múlt, az élettörténetre vonatkozó, valamint a jövő irányába előrevetített lehetőségek, elvárások adják. Az tehát, amit a személy arról gondol, hogy hogyan látják őt mások, alakítja jövőbeni identitását; azaz a jelenlegi identitás pozíciókat teremt a jövőbeni identitás változásaihoz. (Weinreich & Saunderson, 2002; Weinreich, 2010) Történetisége, szereplői, a szereplők és a saját szelf cselekvései, perspektívái az identitást mint *narratív identitást* alkotják. Az identitás változásának kulcsfontosságú szerepe van a szerhasználatban, a deviáns viselkedés alakulásában. (Anderson, 1998) Döntő a személy saját közösségére jellemző, ezt a narratív identitást meghatározó szimbolikus minőségek alakulása: az ideológiák, racionalizációk, rejtett, nem-reflektált vélekedések az élet céljáról, a változás lehetőségeiről. (Hänninen, 2004) Az élettörténet egyes eseményei kulturálisan illeszthető forgatókönyvekbe rendeződnek.

Anderson e forgatókönyvek és perspektívák alakulásában 14 jelentős tényezőt azonosított a szerhasználat kapcsán bekövetkező marginalizációs folyamatban: ezek a megélt történet részei, amelyek közül néhány kimondatlanul marad, mások pedig az elbeszélte történet részévé válnak: ilyen a rendőrségi letartóztatás, rendszeres és rigid otthoni kötelezettségek, korai szülővé válás, a számos területen megélt abúzus stb. Közös tényező az autonómia elvesztése, a megnövekedett külső kontroll, amelynek következtében képtelenné válik arra, hogy saját identitását megfogalmazza. (Anderson, 1998) Az önszabályozás helyébe a külső kontroll lép, és ez a visszatérő tapasztalat tükröződik a későbbi szerhasználatban: talán éppen ez az, amiért a *kontrollált kontrollvesztés* (Hayward, 2004) orosz rulett-szerű élménye, mint egyfajta trauma-ismétlés, kiemelkedő szerephez jut.

Az empirikus kutatás

A vizsgált minta kontextusa, főbb sajátosságai

Kutatásunk keretei között 24 önéletrajzi narratíva vizsgálatát végeztük el. A narratívák szerzőinek életkora 23 és 43 év között változott (átlag: 31 év), 15 férfi

és 9 nő volt közöttük. E kézzel írott, változó terjedelmű szövegek (szélsőértékek: 1764 illetve 5627 szó, az átlagos szöveg hossz: 3137 szó) egy bentlakásos rehabilitációs intézmény klienseitől származnak: a terápia megkezdésekor, az első hónap folyamán le kell írniuk mindazt, amit saját életük addigi alakulásáról és a terápiába lépésről gondolnak. Ez a fajta napló, a szisztematikus önreflexió megkezdése feltétele, egyben része is a kezelésnek: az intézmény kitüntetett szerepet szán a mentalizáció alapú terápiának (MBT), ahol a szelf-reflektív funkció fejlesztése központi jelentőségű. (Bateman & Fonagy, 2006) A naplóirás a narratív identitás megismerésén túl, mint az élményfolyamat rendező, a felidézett élmények verbalizálása és újraélése közben azok integrálását és kezelését is lehetővé tévő kommunikációs aktus válik a terápia részévé.

Módszer

Az elektronikus forma létrehozásával a szövegekből kikerült minden személyes és intézményi azonosítást lehetővé tévő adat, az azonosításra sorszámot alkalmaztunk. A helyesírási hibákat – a pontosabb számítógépes keresés érdekében – javítottuk a szövegekben. Ezután a szövegeket számítógép segítette kevert módszertan szerinti tartalomelemzésnek vetettük alá, ahol a kvalitatív-exploratív módszerek alkalmazása került előtérbe. Az elemzéshez az ATLAS.ti szoftvert használtuk, amely lehetővé teszi a szövegre specifikus keresési kategóriák (saját „szótárak”) alkalmazását. Ez a lépés az egyszerű gyakorlati elemzéseken túl a tematikus elemzéseket is jól segíti, mert nemcsak rendszerezettebbé, de pontosabbá, így érvényesebbé is teszi ezeket.

A keresési kategóriák kialakítása során a *grounded theory* megközelítésre támaszkodva főként adatvezérelt módon haladunk: azaz a kategóriák tartalmát részben a vizsgált minta sajátos szókészlete határozta meg, amelyet a szoftver Word Frequencies/Word Cruncher funkciójának segítségével ismerhetünk meg. Ez az exploratív vizsgálatok esetében bevett induktív eljárás itt azért is fontos, mert a szerhasználó csoportok nyelvhasználatában egyes kifejezések jelentése a köznapi jelentéstől teljesen eltér (pl.: *anyag, kati, bejött, lejött* stb.).

Másfelől – és ez egyben a *grounded theory* megközelítés legfőbb kritikáját adja (Gelencsér, 2003) – nem függetleníthetjük magunkat a kialakult elméleti háttértől sem. A kategóriák *tartalmainak* meghatározása során nem, de a kategóriák megválasztása során (mi az, amire rá fogunk kérdezni) elkerülhetetlenül befolyásolnak bennünket a területre vonatkozó, már ismert eredmények is. A *grounded theory* megközelítésnek az az elvárása, hogy váljunk függetlenné a már megismert elméletektől, reálisan a nyitottságra, a reflektivitásra, a kutató egy sajátos kezdeti attitűdjére, a *mindent elhinni és semmit sem* szabadon lebegő figyelmére (Corbin & Strauss, 2008) utal.

A kapcsolathálózatra vonatkozó keresési kategóriákat az elemzést végző munkacsoport együttesen határozta meg. Ezek alábbi szavakat, kifejezéseket tartalmazták:

anya:= anya | anyám* | anyu* | édesany* |
 apa:= apám* | apu* | édesap* |
 barát:=barát* | haver*
 bv:= börtön* | lecsuk* | lop* | rabl* | rabol* | rendőr* |
 én (I):= én | én... |
 én (Me):= bennem | engem | értem | magam* | nálam | nekem | rám | rólam | tőlem |
 iskola:= iskol* |
 nagyanya:=nagyany* | nagymam* | mama | mamá* (121)
 nagyapa:=nagyap* | nagypap* | papa | papá*
 segítők:= doki* | gyámügy* | kórház* | orvos* | rehab* | szociális |
 szerelem:=szerelem | szerelm- | partner* | együtt él* | szex*
 szerhasználat:= anyag* | cucc* | drog* | füvez* | fű | használ* | herk* | speed* |
 szülő:= szüleim* | szülő* |
 találkozás:= *ismerked* | találkoz* |
 testvérek:= bátyám* | húgom* | nővér* | öcsém* | tesó* | testvér* |
 ÚPSZ:= AM por* | bió* | bogyó* | GBL* | gina | giná* | lcát | kati* | kristály* | MDPV* |
 pent* | pikó* | 4mac* | speed* | zene | zené* |

Eredmények

Bár a gyakoriságokat önmagukban, a kvalitatív, értelmező lépés bekapcsolása nélkül nem tekintjük teljes eredménynek, az alábbi táblázat orientálhat arra nézve, milyen további kérdéseket érdemes megfogalmaznunk.

1. táblázat. A kategóriák gyakorisági megoszlása

Codes	Primary docs																								Totals
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	
anya	30	43	17	18	12	14	2	9	10	21	38	21	5	14	32	23	7	8	31	3	18	13	11	19	419
apa	44	2	9	8	5	7	1	7	9	1	21	21	8	1	9	14	5	6	38	8	6	1	12	10	253
barát	4	19	14	3	13	9	13	5	11	35	16	15	18	4	14	22	1	8	21	15	22	6	8	8	304
bv	10	9	5	13	0	16	16	4	4	2	3	6	2	12	17	12	3	3	6	5	8	2	10	5	173
én (I)	27	23	9	20	9	15	11	16	13	38	34	27	21	25	25	31	32	25	34	10	21	39	26	5	536
én (Me)	44	32	33	33	25	30	18	19	28	39	38	36	33	14	65	47	31	38	22	15	25	45	24	27	761
iskola	5	15	16	3	7	6	9	2	8	24	6	4	5	7	15	24	4	5	13	5	21	9	8	14	235
nagyanya	8	1	1	3	0	0	3	0	1	3	23	6	0	5	0	12	0	0	2	4	6	33	8	2	121
nagyapa	1	0	0	3	0	1	0	0	0	0	13	3	0	0	0	0	0	0	1	0	1	3	1	1	28
segítők	3	9	3	5	0	3	5	1	4	4	4	2	0	8	4	8	1	4	6	10	0	17	1	0	102
szerelem	1	1	1	3	0	1	2	0	0	0	1	0	0	1	0	4	2	0	0	1	1	5	0	0	24
szerhasználat	14	27	29	9	7	7	25	14	25	21	8	13	13	9	35	35	10	18	12	10	16	10	18	6	391
szülő	6	1	3	0	1	1	5	0	3	2	14	2	2	0	0	3	0	1	0	1	3	1	4	1	54

találkozás	3	5	5	3	1	8	3	0	3	12	1	1	3	3	3	5	1	2	2	2	2	13	5	1	87
testvérek	4	30	3	4	4	7	2	1	4	5	25	1	2	4	1	16	5	5	33	0	2	25	10	7	200
ÚPSZ	1	12	2	1	0	1	2	4	4	4	1	3	1	1	3	6	2	0	3	4	1	1	1	0	58

Az énrre vonatkozó kifejezések száma meglehetősen magas; ez egyfelől a szövegek napló-jellegéből, a megfogalmazott terápiás utasításból következik; másfelől a sorozatos élettörténeti traumák is emelik az énrre vonatkozó közlések gyakoriságát. (Kézdi, 1995) A szelf kapcsolathálózatában kitüntetett szerepe van a családtagoknak, összességében leggyakrabban az anyát említik; a haver, barát említése meghaladja az apa említését. Egy generációval feljebb lépve – a nagymama, nagypapa szintjén – a különbség még markánsabb, olyasmirre, amire érdemes lehet jobban odafigyelni. A beszélők töredéke említi nagypapját, míg a nagymamák szerepe elég markáns.

Megjegyezzük, hogy a vizsgált csoport szóhasználatában a barát, barátnő gyakran a szerelmi partnert jelöli, az automatizált elemzés itt ezért viszonylag pontatlan. Ez a generáció már nem beszél szerelemről, sőt szexualitásról sem (az amúgy csekély számú találat nagyobb része az „együtt él” kifejezésre adódott.)

A szerhasználatra vonatkozó kifejezések gyakran általánosak, a szerekek konkrét megnevezése ezekben a szövegekben ritkábban szerepel, mint maga a használat mint aktivitás. Az NPS kóddal kapcsolatban megjegyezzük, hogy az elnevezések nagy változatossága miatt nem egyszerű ezeket pontosan keresni; néha a szerhasználók maguk is tévesztenek (pl. kationt ír kation helyett).

Kvalitatív tartalomelemzés

A vizsgált szövegekben megjelenő kapcsolatrendszerben egyértelműen látható, hogy a szer mediálja a kapcsolatokat: ott van a kapcsolat kezdetén, és annak általában traumatikus megszakadásakor, a konfliktusos, vagy kevésbé problémás élethelyzetekben, a családi kapcsolatokban, a partnerkapcsolatokban, a munkahelyen és az iskolában; összességében az élet főbb színterein, beleértve a kezelőintézményekben tett egyes próbálkozásokat és a börtönbüntetés időtartamát is. Jelen van a hétköznapiakban, és a nagyobb, érzelmi megterheléssel járó fordulópontokon. Ám nemcsak ez a szerepe: egyben mércéje is a kapcsolat „jóságának”, alkalmasságának, hasznának. Az anyag a szerhasználó világképében éppúgy kapcsolódik az őszinte és bensőséges kapcsolatokhoz, mint a titkokhoz és a hazugságokhoz. A drog tehát a szerhasználó gondolkodásában a végletesként, hasítósan megélt ellentétes pólusokon is megjelenhet (pl. mint a feltétlen őszinteség, önfeltárás és a család ellentétpárjában). Így válik a szer a kapcsolat mediálóján túl annak mércéjévé: ki az, aki előtt feltárhatja, megmutathatja saját drogos mivoltát, és ki az, aki előtt titkolóznia kell?

Olyan jókat beszélgettünk együtt meg cuccoztunk amilyet senkivel nem tudtam. (1)

Én őszintén elmondtam neki, és ő is elmondta, hogy használ. (10)

Folyamatosan hazudtam és becsaptam azért, hogy anyagozhassak. Titokban használtam mellette, de addig jutottam már, hogy használhatatlan voltam mindenre. (...) Azt hittem, hogy megszállt egy ördög, de belátom, csak az anyag irányított. (15)

A drog, mint kapcsolati mérce megmutatja, ki és milyen módon törődik a szerhasználóval. Hasonló ez Sacks (1992) egy korai elemzésének logikájához: szerinte az öngyilkosság, öngyilkossági kísérlet egyik *funkciója* a személy számára, hogy (kétségtelenül torzított módon) megbizonyosodjék arról, ki törődik vele, ki az, akit érdekel a sorsa.

Majd nagy nehezen összeszedtem magam és mamámékhoz elfutottam, nem akartak felengedni, de aztán meglátták, hogy milyen állapotban vagyok és mégis beengedtek. (5)

Itt elfelejtettem azt, amikor a kristályos időszakomban egy ember volt, akivel anyagoztam, anyám nem engedett be, egy ruhában voltam hetekig, éhesen a hidegben, kabát nélkül, azt vártam mikor visznek már el a rendőrök. (22)

A szer teszi „alkalmassá” használóját a társas életre, a partnerkapcsolatokra, a hatékony munkára, az intimitásra, a rekreációs színtereken a „kikapcsolódásra” vagy a „feltöltődésre”; a drog strukturálja a napot. A drog a (kriminalizálódó) identitás része.

A bogyó miatt elég rákaptam a bulizásra meg a csajozásra, és úgy éreztem, hogy cucc nélkül alkalmatlan vagyok egy éjszakára. (15)

Amihez kellett korábban két-három ember, ahhoz elég voltam egyedül pár tablettával. (12)

Kipróbáltam a kristályt, amiről előtte hallani sem akartam, és rögtön azt éreztem el tudok lopni bármit, mert már nem strici vagyok, hanem újítság. (22)

Ebből állt a napunk, hogy oda-vissza buszoztunk anyagért, bogyóért, kristályért és bióért. (16)

Ők tudták, hogy reggel mennem kell dolgozni, és behívtak a mellékhelységbe, és állapotomra való tekintettel meghívtak egy csík speedre... Másnap kelletlenül, de el kellett kezdeni intézni a temetést, de én csak ginával bírtam ismét elindulni. (10)

A drog jelenti a legbensőségesebb kapcsolatot, a legnagyobb értéket, egyúttal kikapcsolja a kölcsönösséget az emberi viszonyokból:

Karácsonykor kaptam egy plazmatévét, de én semmit nem vettem, csak drogot magamnak. (11)

Családi kapcsolatok

A családi kapcsolatok gyakran erősen traumatizálóak, a bántalmazás minden formájával találkozhatunk az interjúkban: a szexuális, az egyéb fizikai és pszichológiai bántalmazással, az elhanyagolással. A bántalmazás több generációra kiterjed, gyakran szövődik alkoholizmussal; bár a lényegi viselkedés változatlan, a megjelenési forma változó lehet: Rober (2002) egy tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy az elhanyagolás, távolságtartás mögött a szülőnek az a pozitív szándéka áll, hogy a gyermekét megóvja a fizikai bántalmazástól, amelytől ő maga szenvedett. Így azután kerül minden konfliktust (kodependencia) végső soron pedig a gyermekkel való kapcsolatot (elhanyagolás). A kapcsolat traumatikus megszakadására más példákat is találtunk szövegekben: a szülő, nagyszülő váratlan, korai halála több napló közös tartalma.

Ezek a magatartásformák és események elhallgatásokhoz, őszintétlenséghez vezethetnek. A szerhasználó viselkedése ebben a kapcsolati rendszerben szemlélve egyfajta „ismétlési kényszeren” alapul: maga a szerhasználat, az érzelmi-kapcsolati visszaélések, a hazugságok a korai élmények, tapasztalatok ismételt létrehozásának, kontrollált újraélésének (a kontrollált kontrollvesztés egy formájának) feleltethetőek meg. Máskor a szerhasználat maga és a hozzá társuló helyzetek, kockázatok – szuicid ekvivalens magatartásként – a halállal, az erőszakkal való korai és traumatikus találkozásokat ismétlik.

Mindig apámra szerettem volna hasonlítani (...). Kíváncsi voltam még arra is, hogy az apám vajon miféle módon lett öngyilkos, de sajnós erre a választ apám testvéreitől nem kaptam meg. (3)

Ez időtájbán megismertem az édesapámat, aki a nagymamámmal él. (6)

Aputól féltem, anyutól is, de ővele szembe tudtam nézni, mert tudtam, ő nem bántana engem soha, de ha akart is, az csak gyenge próbálkozás maradt a részéről. (8)

Nem szerettem oviba járni, mivel volt, hogy anyukám olyan részeg volt, hogy elfelejtett értem jönni az oviba, és kénytelen voltam hazasétálni mezítláb.” (8)

Előttém erőszakolták meg és verték össze anyámat, és előfordult, hogy engem is molesztáltak. (12)

A nagyszülőkkel való kapcsolat említése során a *nagyanya* aránylag gyakran és sokféleképpen szerepel a szövegekben – mint bántalmazó, mint védelmező, és mint kihasználható, naiv áldozat. A nagyapákat ritkábban említik, és a negatív események, élmények dominálnak.

Mamám a lányokat nem szívelte, Édesanyám mesélte, hogy kést dobált beléjük, és állandóan megfélemlítette őket, miközben a fiúkat betörésre, lopásokra nevelte, a ház körüli teendőit abszolút nem látta el. (19)

A nagymamámhoz mentem, elkértem nyolcvanötezer forint nyugdíját, és elmondtam, heroint szeretnék árulni, segítsen elkezdenem, hamar kipörgetem és többet is adok vissza neki. A nagymamám volt az egyetlen, aki megértette a függőségem, és bármikor számíthattam rá. (2)

Ebben az időben kedvenc játékom az volt, hogy passzívan beszívattam nagymamám, viccesnek találtam, hogy látászavarairól és szédüléséről panaszkodik. (23)

Hatodikba mentem volna, mikor anyámat kényszerelvonóra vitték Pomázra, ekkor nagyapámhoz kerültem, aki újra egy hetes nevelőotthonba adott be, csak hétvégén mehettem haza. (12)

A testvérekben a szerhasználó riválist, máskor szövetségest, sorstársat, gondoskodó személyt talál: vagy éppen – parentifikálódott gyermekként – maga gondoskodik testvéréről. A kaotikus viszonyokkal jellemezhető családokban a testvéri viszony néha fel sem ismert:

Testvéreim elkezdtek aggódni állapotom miatt, mert nem ettem rendesen, csak drogoztam állandóan (...). Mikor bezártam az autót, láttam, jön egy család, bevártam őket és éreztem, ő a legnagyobb bátyám anyu első házasságából. (10)

Anyámék elváltak, mikor a húgom megszületett, én akkor két éves voltam, a húgom csecsemőotthonba került, ahonnan nagymamám kivette, és ő nevelte fel, én három évesen hetes nevelőotthonba kerültem anyám ivászata miatt. (12)

A családon kívüli kapcsolatok: szerelmek és barátok

A szerelmet, a szexuális kapcsolatot a naplókban kevésszer említik: ezek a tartalmak vagy általánosak, vagy negatívak. Ezt jól magyarázzák a fent leírt destruktív családi minták, különösen a sorozatos bántalmazások – ahol *kapcsolat* helyett a védekezésre képtelen gyermeket *használja* a felnőtt. Hiányzik az érett felnőtt önbizalma, a hit abban, hogy vonzó és szerethető. Mindezt a szerhasználat hozzáadódó hatásai súlyosbítják, ahol a használatra/kihasználásra épülő kortárs-kapcsolatok dominálnak.

A barát/nő az esetek egy részében szintén a szerelmi partnerre utaló kifejezés. Az amerikai nyelvhasználatot részben tükröző hazai (a friend–boyfriend–girlfriend nyomán) csak a kontextussal együtt értelmezhető, gyakran tárgyilagos-távolító tartalom a korosztály nyelvhasználatában.

Az ágyban ő sem felelt meg nekem, remélem, nem derül ki itt rólam, hogy ezek által szexfüggő vagyok, mert kiskoromtól kezdve keresztapám apukája molesztált (...). (1)

Első szexuális megtapasztalásom tizenhat évesen volt, azért nem írok élményt, mert nem voltam magamnál, és megerősszakoltak. (12)

Most visszagondolva, csak a pénz kellett neki, mert a szexért is könyörögnöm kellett, és az se volt jó, mert feküdt, mint egy deszka. (15)

(Név) szakított velem, mert elvesztettem a szexepilem. (23)

Nagyon szerelmes voltam belé, de a szexszel kapcsolatban rohadt nagy illúzióromboló volt. (24)

Legutóbbi barátnőmmel egy évet voltunk együtt, de őt csak folyamatosan kihasználtam érzelmileg és szexuálisan. (5)

Tehát gyorsan jött ez a szerelem, gyorsan vége is lett, érzelmileg még jobban padlóra tett, munkahely (mondjuk azt amúgy is otthagytam volna), minden bizalmam elfogyott másokkal és magammal szemben. (7)

A baráti kapcsolatok alakulását hasonló instabilitás, meghatározatlanság, és a használó, instrumentális jelleg jellemzi:

De mint kiderült, ő megcsalt, a legjobb barátnőm leszopta, a másik barátnőmmel meg összefeküdt. (1)

A normális barátaim elkezdtek elfordulni tőlem. (...) Szerintem ezért a családom egzisztenciája miatt sokak barátsága nem volt őszinte. (20)

Senki nem maradt a baráti társaságomból, aki nem ment ki külföldre, az börtönben volt. (14)

A kapcsolathálózatban a szerhasználat súlyosbodásával egyre jobban érzékelhető a szerhasználó–díler duáluniója; a szerhasználó maga is terjesztővé válik, hogy saját szerhasználatát lehetővé tegye. Hálózatát tudatosan, az internetes lehetőségekre is támaszkodva építi. Ezek a kapcsolatok gyorsan viszik a markáns kriminalizálódás felé, emellett kiszorítják az egyéb kapcsolati mintázatokat, az ezekre való törekvést. A „helyettesítő termék” kockázatát a használó nem méri fel.

Összejöttem egy fiúval, aki szintén heroinfüggő volt, össze is költöztünk, ő már bűnözésből élt, és mindkettőnk szükségletét fedezte belőle. (...) Rájöttem arra később, hogy a lopás, rablás helyett dílerekkel jövök össze, és mindig lesz, és sosem fogy el. (2)

(...) már akkor díler kapcsolataim segítségével elkezdtem az iskolában herbált árulni. (6)

Ezek után jöttek az MDPV és metilon, meg nyugtatók, meg 4mec, amikből szintén rengeteget kaptunk, olcsón, volt, hogy ingyen. (...) Volt neki régi katija, pentája, amiből rengeteget adott, és tiszta volt, nagyon erős volt. (16)

Aztán rájöttem, hogy az ötszöröseért adja, mint az eredeti ára. Tizennyolcadik szülinapomon már elmondták, hogy az interneten is lehet rendelni, és sokkal olcsóbb, jobb, és több is az anyag mennyisége, mint amit kapok. (...) Még mintákat is küldött. Mikor megjött a posta, nagyon izgatott voltam. Aztán elkezdtem kipróbálni az anyagokat. Még egy másik barátomnak is szoltam, hogy gyertek tesztelni. Nagyon bejött az anyag, és onnantól munka mellett is rendelgettem már magamnak. (11)

Egyszer hetelni mentünk, és vittem magammal tút, és vettem drogot, speed nem volt, valami kapszulában levő fehér port vettem. (17)

Az elején előfordult, hogy irtó bűdös porcerősítővel kevert MDPV-t adtam el neki, de ő akkor is jött. (23)

Ők voltak az embereim, akiket úgy irányítottam, ahogy akartam, az anyagnak meg a pénznek köszönhetően. (15)

Intézményi kapcsolatok

A szerhasználat az iskolában, a büntetésvégrehajtási intézményekben, a kezelőintézményekben, korábban a katonaság intézményében, és a rekreációs színtereken is megjelenik, a színteret a szerhasználó gyakran a fent elemzett új funkciókkal ruházza fel: a terjesztői-instrumentális, és a kockázati, a kontrollált kontrollvesztéshez kapcsolható tartalmakkal.

Szétváltunk (név)-vel, majd a társfüggőségemnek köszönhetően gyorsan vigasztalódtam. A (kórház neve)-ban összejöttem valakivel, akivel már benn a kórházban használtam dizájnereket. (12)

Nekem már akkor a cuccon járt az eszem, hogy be kellene állni, hogy a kórházhoz jöjjön a dílerem, hogy jól be-MDPV-zzek. (4)

Ez ment évekig, aztán az egész iskola rá volt kattanva a katira, ami egy nagyon erős designer. (16)

Ugyan minden héten hétfőtől péntekig eljártam edzeni a (intézmény neve)-ba, de minden hétvégén péntektől vasárnapig folyamatosan drogoztunk is. (10)

Eleinte csak úgy használtam, hogy katonatársaimmal együtt voltunk. (14)

Vadászat közben folyamatosan anyagoztam, ezzel veszélyeztettem társam és mások életét. (15)

Összefoglalás

Tartalomelemző vizsgálatunk természetesen nem ad képet az új pszichoaktív szerhasználat számos vonatkozásáról. Egyfelől, az elemzés a vizsgált minta sajátosságaiból következően nem nyújt átfogó képet az új pszichoaktív szereket használók populációjáról általában; de jól megjeleníti a szerhasználati zavar súlyos formáival jellemezhető klienseket. Másfelől, a naplókban a kliensek visszaemlékezéseket közölnek, márpedig a narratíva megalkotásának kiindulópontja a jelen, ehhez képest konstruálódnak újra a múlt eseményei; a visszaemlékezés így a pszichológiai realitásokat, és nem a megtörtént eseményeket tárja fel: nem fénykép, hanem festmény.

Az elemzésből kibontakozó kép koherens. A több generációra kiterjedő, változatos formákban megjelenő abúzus és a szerhasználat (gyakran az alkohol), a kontrollproblémák, a szerhasználat ezekhez fűződő „megoldásai”, mint a kontrollált kontrollvesztés és a használó-instrumentális kapcsolatok azok a jellegzetességek, amelyek e szövegeket a legjobban jellemzik. A kapcsolathálózat minden szintjén, és szinte minden kapcsolatban életet nehezítő torzulások mutatkoznak.

Ennek megfelelően a kapcsolathálózat rekonstrukciója vezet a felépülés felé. A kapcsolathálózati szociális munka több eltérő stratégiára támaszkodik: a hálózat megtartása esetében a segítő a pozitív kapcsolatok megtartását és megerősítését próbálja elérni. A hálózat szélesítésekor új kapcsolatok épülnek, elmélyítésével pedig a kapcsolatok minőségén javítanak. Ezek az alternatívák súlyos esetekben aligha választhatóak, radikális, a teljes kapcsolatrendszert átformáló változásokra van szükség, gyakran a meglévő hálózatokból történő kilépéssel. A szociális munkás egyidejűleg segíthet abban is, hogy a személy kapcsolódni tudjon valamilyen új közösségbe, önszegítő csoportokba. (Bullinger & Nowak, 1998, p. 173, id. Udvardi, 2011) Mindez azonban hosszadalmas, a kapcsolati készségek fejlesztésére irányuló terápiás munkát feltételez, különben az új kapcsolatokra a személy vagy nem lesz fogékony, vagy ezeket is meglehetősen gyorsan formálja majd át a maga személyes ideológiái, pillanatnyi felismert érdekei, és meglévő képességei szerint.

Köszönetnyilvánítás

A kutatást az Emberi Erőforrások Minisztériuma a KAB-KT-16 25772 számú pályázat keretei között támogatta. Köszönjük a 4 Dimenzió Társadalomtudományi Egyesületnek kutatásunk támogatását. Köszönettel tartozunk továbbá a terápiás intézményt működtető INDIT Közalapítványnak, amiért lehetővé tették az önéletrajzi írások tartomelemzését.

Irodalom

- Anderson, T. L. (1998). Drug identity change processes, race, and gender. I. Explanations of drug misuse and a new identity-based model. *Substance Use & Misuse* 33(11), 2263–2279.
- Barabási A. L. (2011). *Behálózva*. Budapest: Helikon.
- Barabásné Kárpáti D. (2010). *Szocializáció és drogfogyasztás: Szocializációs rizikótényezők vizsgálata kezelésben részesült drogfogyasztó fiatalok körében*. Doktori értekezés. Budapest: Corvinus Egyetem.
- Bateman, A. & Fonagy, P. (2006). *Mentalization-based treatment for borderline personality disorder: A practical guide*. Oxford: Oxford University Press.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. London: Sage.
- Csermely P. (2004). *A rejtett hálózatok ereje (Hogyan stabilizálják a világot a gyenge kapcsolatok?)* Budapest: Vince Kiadó.
- Elekes Zs. (szerk.) (2015). *Európai iskolavizsgálat az alkohol- és egyéb drogfogyasztási szokásokról (ESPAD). Magyarországi eredmények [European School Survey Project on Alcohol and other Drugs. Hungarian Results. Research report.]* Budapest: Corvinus Egyetem.
- Erdős M., Szijjártó L., Márk M., Madácsy J. & Mihaldinecz Cs. (2015). A felépülés folyamata és értékelése kliensek, valamint segítők részéről. Kvalitativ vizsgálatok [Processes and perspectives of recovery. A qualitative approach]. *Szociális Szemle* 8(1-2), 117–177.
- Evans-Brown, M., Gallegos, A., Francis, W., Christie, R., Cunningham, A., Sekula, J., Almeida, A., & Sedefov, R. (2015). *New psychoactive substances in Europe*. Lisbon: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA), March 2015.
- Gelencsér K. (2003). Grounded theory. *Szociológiai Szemle* 13(1), 143–154.
- Granovetter, M. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology* 78(6), 1360–1380.
- Greenfield, S. A. (2009). *Identitás a XXI. században*. Budapest: HVG Könyvek.
- Hajnal Gy. (2009). A kábítószerrel kapcsolatos költségvetési kiadások alakulása (2000–2007). In: Felvinczi K. & Nyírády A. (szerk.), *Drogpolitika számokban*. Budapest: NDI.

- Hänninen, V. (2004). A model of narrative circulation. *Narrative inquiry* 14(1), 69–85.
- Hayward, K. (2004). *City limits: Crime, consumer culture and the urban experience*. London: The Glass House Press.
- Hogard, E. (2014). Evaluating the identity of program recipients using an identity exploration instrument. *Canadian Journal of Program Evaluation / La Revue canadienne d'évaluation de programme* 29(1) (spring / printemps), 1–35. (doi: 10.3138/cjpe.29.1.1)
- Kelemen, G. & B. Erdős, M. (2004). *Craving for sobriety. A unique therapeutic community in Hungary*. Pécs: The Faculty of Humanities, University of Pécs & The Leo Amici 2002 Foundation.
- Kézdi, B. (1995). *A negatív kód*. Pécs: Pro Pannonia.
- Laudet, A. B. & White, W. (2008). Recovery capital as prospective predictor of sustained recovery, life satisfaction and stress among former poly-substance users. *Substance Use & Misuse* 43(1), 27–54.
<http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2211734/pdf/nihms10607.pdf> (Last retrieved 01.11.2010.)
- Márványkövi F., Rácz J. & Németh Á. (2013). Szülők szerepe a problémaviselkedésben: A szülők még számítanak? [Parents' role in problem behaviour. Do parents still matter?]. *Magyar Pszichológiai Szemle* 68(3), 499–531.
- Pikó B. (2012). *Fiatalok lelki egészsége és problémaviselkedése a rizikó- és protektív elmélet, a pozitív pszichológia és a társadalomlélektan tükrében. Akadémiai doktori értekezés*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem. http://real-d.mtak.hu/566/7/dc_310_11_doktori_mu.pdf (Last retrieved: 10.04.2017.)
- Rácz J. & Csák R. (2014). Új pszichoaktív anyagok megjelenése egy budapesti tűcsereprogram klienskörében [Emergence of novel psychoactive substances among clients of a needle exchange programme in Budapest]. *Orvosi Hetilap* 155(35), 1383–1354.
- Rober, P. (2002). Constructive hypothesizing, dialogic understanding, and the therapist's inner conversation: Some ideas about knowing and not knowing in the family therapy session. *Journal of Marital and Family Therapy* 28(4), 467–478.
- Sacks, H. (1992). *Lectures on conversation*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Szécsi J. & Sík D. (2016). Szerhasználat egy hátrányos helyzetű járás szegregátumaiban. *Esély* 27(2), 115–131.
- Udvardi K. (2011). Kapcsolathálózati megközelítés a szociális munkában. *Esély* 22(5), 100–117.
- Van Hout, M. C. & Brennan, R. (2012). Curiosity killed M-Cat: A post-legislative study on mephedrone use in Ireland. *Drugs: Education, Prevention and Policy* 19(2), 156–162.

- Weinreich, P. & Saunderson, W. (eds.) (2002). *Analysing identity: Cross-cultural, societal and clinical contexts*. London: Routledge & Psychology Press.
- Weinreich, P. (2010). A guide to the generation of a well-constructed instrument. http://www.identityexploration.com/uploads/files/ISA_identity_instrument_guide.pdf (Last retrieved: 18. 10. 2015.)